

KİTAP DEĞERLENDİRMESİ / BOOK REVIEW

**Ryan J. Lynch. *Arab Conquests and Early Islamic Historiography: The Futuh al-Buldan of al-Baladhuri.*
London & New York: I.B. Tauris, 2019, XIV + 254 sayfa.**

Halil İbrahim YILMAZ*

3./9. asırda yaşayan Belâzürî'nin (ö. 279/892-3) *Futûhu'l-büldân*'ı ile ensâb-tabakât esasına göre kaleme aldığı diğer bir eseri *Ensâbü'l-eşrâfı*, erken dönem İslâm tarihinin günümüze ulaşan en önemli kaynaklarından. Hayatı hakkında kısıtlı bilgi bulunmasına karşın Belâzürî'nin eserleri, yazımından itibaren ilim dünyasında tanınmış ve kendisine atıfta bulunulmuştur. Yine edisyon kritiğinin Batıda erken bir tarihte yapılması ve kısa bir zaman sonra İngilizceye çevrilmesi, *Futûh*'un tanınırlığını yakın dönemde daha da arttırmış ve onu erken İslâm tarihi hakkındaki modern araştırmaların temel kaynaklarından biri kılmıştır. Kaynak olarak sıklıkla kullanılmasına rağmen yakın zamana kadar Belâzürî'nin tarihçiliği ve *Futûh*'u üzerine nitelikli bir akademik çalışma yapılmamış olması ilginçtir. Bu değerlendirme yazısına konu olan Columbus State University, Department of History & Geography'de öğretim üyesi Ryan Lynch'in kitabı, alandaki boşluğun doldurulmasında önemli bir katkı sunmakla kalmayıp İslâm tarih yazımı çalışmalarına yeni ve dikkate değer bir soluk getirecek gibi görünmektedir. Lynch'in doktora tezine dayanan kitap 2016'da Robert Hoyland danışmanlığında Oxford Üniversitesinde "Between the Conquests and the Court: A Critical Analysis of the Kitâb Futûh al-Buldân of al-Balâdhuri" başlığıyla tamamlandıktan sonra geliştirilerek 2019'da neşredilmiştir.

Lynch'e göre önemine rağmen *Futûh*'un kaynakları, türü, derleme usulü, örneklik bakımından eserin selef ve halefleri gibi bizzat yapısına yönelik unsurların yanında mesleği, kültürel geçmişi, hocaları/çağdaşları ve öğrencileri gibi Belâzürî'nin kimliğine de yeterince ilgi gösterilmemiştir. Dolayısıyla çalışmanın asıl amacı, tespit edilen bu soru(n)lara cevap bulmak ve Orta Çağ İslâm tarihinde Belâzürî'nin *Futûh*'unun inşa, içerik ve biçim bakımından nasıl görüldüğünü araştırmaktır (s. 2-3).

Kitap ayrıntılı bir giriş, altı bölüm ve sonuçtan oluşur. Çalışmanın giriş bölümünde (s. 1-22) ilk olarak İslâm'ın erken dönemine ait tarihî rivayetlerin önemi ve hususiyetleri üzerinde durulur. Yazar bu kısımda İslâm rivayet geleneğini, I. Goldziher ve J. Schacht'ın getirdiği eleştiriler çerçevesinde değerlendirip sonraki süreçte P. Crone ve M. Cook'un -akim bir

* Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, hibrahimyilmaz@sakarya.edu.tr
Orcid No: 0000-0001-9607-2794

teşebbüsten ibaret olan “Hagarism” tezleri üzerinden- bu konuya yönelik teklif ve tenkitlerini özetle anlatır, Batıda erken dönemlerden itibaren İslâm tarihinin kaynakları üzerine yapılan çalışmaların bir tarihçesini sunarak bunların genel bir değerlendirmesini yapar (s. 1-5). Burada ayrıca Belâzürî'nin günümüze ulaşan eserleri *Ensâb* ve *Futûh* hakkında tanıtıcı bilgiler verip eserleri genel olarak karşılaştırır (s. 6-9), Lynch, *Futûh*'un tarihlendirilmesi meselesine odaklanır, telif tarihinin tam olarak belirlenmesi hâlinde eserin niçin diğer türlerle ortak özellikler taşıdığı, neden böylesine bir biçim aldığına daha iyi anlaşılabilirliğini ve eserin telif sebebinin ortaya çıkacağını savunur (s. 9-10). Aynı kısımda bazı bulgu ve delillerle *Futûh*'un Belâzürî'nin yaşamında yazılıp tamamlandığını belirterek (s. 12) diğer bazı eserlerde olduğu gibi müellifin vefatından sonra üretilen bir metin olmadığını vurgular. Giriş kısmında ayrıca Belâzürî ve diğer erken dönem müelliflerinin eserlerini nasıl ürettikleri, bu eserlerin nasıl tanımlanması gerektiği konusuna değinir; yine o dönemdeki bir müellifin “yazar-editör-derleyici” şeklinde çok yönlü biri olduğunu vurgular (s. 12-3).

Yazar İslâm tarihi araştırmalarında, kişi ve eser üzerine yapılan çalışmaların, hem Orta Çağ İslâm tarihi kaynaklarını doğru anlamaya ve yorumlamaya yardımcı olacağını hem de modern okuyucuların bu kaynakları kullanımında rehberlik vazifesi göreceğini belirtir (s. 14, 229). Bu bağlamda müstakil olarak İslâm tarihçileri ve eserlerine dair yapılan bazı çalışmaları da zikreder.¹ Lynch'e göre bu tür çalışmaları kıymetli kılan özelliklerden biri de ilgili tarihinin telif maksadının bu çalışmalarla belirginleşmesidir ki çalışmada da bu husus merkeze alınmıştır (s. 14).

“The Text of *Futûh al-buldân*” başlığındaki Birinci Bölümde *Futûh*'un tahkikli neşirleri ve mevcut yazma nüshalarına dair bilgi sunulur (s. 23-4). Lynch muhakkiklerin kullandığı iki yazma hakkında bilgi verip daha önce kullanılmamış olan Yale Üniversitesi Beinecke Nadir Kitap ve Yazma Eser Kütüphanesi'ndeki üçüncü bir yazmayı ortaya çıkarır. Katalogda 12. yüzyıla tarihlendirilse de bazı ipuçlarından hareketle 4./10. yüzyıla ait olduğunu belirttiği bu yazmanın, kronolojik olarak en eski tarihli *Futûh* nüshası olduğunu belirtir (s. 29-34). Lynch bu bölümde *Futûh*'un yalnızca tahkikli neşirleri üzerinde dursa da bunların dışında onun

1 Boaz Shoshan, *Poetics of Islamic Historiography: Deconstructing Tabarî's History* (Leiden: Brill, 2004); Michael Richard Jackson Bonner, “An Historiographical Study of Abū Ḥanīfa Aḥmad ibn Dāwūd ibn Wanand al-Dīnawarī's Kitāb al-Akhbār al-tiḥwāl” (doktora tezi, 2013), University of Oxford; Andreas Görke, *Das Kitāb al-Amwāl des Abū 'Ubayd al-Qāsim b. Sallām: Entstehung und Überlieferung eines frühislamischen Rechtswerkes* (Princeton: The Darwin Press, 2003); Sebastian Günther, *Quellenuntersuchungen zu den Maqātil at-Ṭalibiyyin des Abū'l-Farağ al-Isfahānī (gest. 356/967)* (Hildesheim: Olms, 1991). Bütüncül olarak İslâm tarih yazımını inceleyen çalışmalar istisna edilerek yazarın konuya dair zikretmediği bazı çalışmalara da burada işaret edilebilir: Josef Horowitz, *De Waqidiî libro qui Kitāb al-Magāzî inscribitur* (doktora tezi, 1898), Berlin; Li Guo, *Early Mamluk Syrian Historiography and Political Legitimacy: Bal'ami's Tārikhnāma* (London & New York: Routledge, 2007); Tobias Andersson, *Early Sunni Historiography: A Study of the Tarikh of Khalifa b. Khayyat* (Leiden: Brill, 2018); Elias Muhanna, *The World in a Book: Al-Nuwayri and the Islamic Encyclopedic Tradition* (Princeton: Princeton University Press, 2018). Bu çalışmaların haricinde makale veya kitap bölümü olarak İslâm tarihçileri ve eserlerine yönelik daha küçük çaplı araştırmalar da mevcuttur. Yine yabancı dilde yapılan bu araştırmalara ilave olarak yakın zamanda Türkiye'de de başta lisansüstü tezler olmak üzere bu konuyla ilgili akademik çalışmaların sayısında artış olduğu göze çarpmaktadır.

değınmediğı (tahkiksiz) *Futûh* neşirleri vardır. Hangi yazma nüshaya dayandığı belirtilmeyen bu neşirlerde yazım yanlışlarının yanı sıra bir kelimedenden bir paragrafa kadar düşmeler de bulunmaktadır. Bu durum *Futûh*'un, -Lynch'in zikrettiğı üçüncü nüsha da dikkate alınarak- ciddi bir tahkikine ihtiyaç duyulduğunu gösterir.

Yazar, Belâzürî'nin yaşamına dair kısıtlı bilgilerin hem *Futûh* hem de *Ensâb*'in üretildiğı ortamı anlamak açısından önemli olduğunu söyler (s. 35). Bu çerçevede “The Author and the Context” başlıklı İkinci Bölümde öncelikle Belâzürî'nin kısa bir biyografisini sunar, ardından Belâzürî'nin yaşadığı dönemdeki önemli olaylar ve krizlere temas eder (s. 35-64). Belâzürî'nin biyografisine dair kayıtların yetersiz ve problemlı olduğunu belirtir, kaynaklarda onunla ilgili rivayetleri tartışır, özellikle vefat tarihinin bilinenden (hicri 279) daha erken olduğu kanaatine varır, son olarak onun saraydaki vazifesi (nedimlik ve kâtiplik) meselesini inceler (s. 36-43). Lynch'e göre *Futûh*'un üretilmesinin arka planında Belâzürî'nin yaşadığı dönemdeki Emîn-Me'mûn çekişmesi, Türk komutanların saraydaki etkisi, Sâmerrâ Dönemi gibi bazı siyasi ve askerî etkenler bulunmaktadır. Yine ona göre 3./9. asırdaki siyasi ve ekonomik kargaşaların yanında orduya harcanan büyük meblağlar neticesinde devletin gelirleri büyük oranda azalmış, bu durum bilhassa toprak sisteminde bazı değışim ve dönüşümlere sebep olmuştur (s. 43-50). Ayrıca yazar merkezî otoritenin parçalanmasıyla ortaya çıkan bozulma ve isyanlarla bunların sonuçlarına dair genel bir özet sunar (s. 50-3).

Yazarın kitaptaki en temel iddiası Belâzürî'nin *Futûh*'u “yöneticinin el kitabı” olarak kaleme aldığıdır. Ona göre 3./9. asırda bir haminin isteğı üzerine veya bir görevi ifa etmek amacıyla yazılan *harâc* ve *emvâl* türündeki kitaplarda olduğu gibi aynı dönemde yazılan *Futûh* da bir amaca hizmet için telif edilmiştir. Yazara göre Belâzürî'nin sarayda kâtip olarak görev yapması, bölge tarihini, hukuki işleri ve önceki devletlerin mirasını iyi bilmesi, tüm bu birikimini dönemdekilere yardımcı olacak biçimde derlemesine imkân tanımıştır (s. 54-5). Yine ona göre Belâzürî, bilhassa iki yüzyıllık süre zarfındaki başarılı süreçlerin bir mecmuası olarak rivayetleri derleyip bunları yöneticilerin dikkatine ustalıkla sunduğı bir çalışmaya dönüştürürken kargaşa ve dağılmadan önceki Abbâsî halifeliğinin anısını da korumaktaydı (s. 55).

“The Sources of *Futûh al-buldân*” başlıklı Üçüncü Bölümde (s. 65-101) Lynch, Belâzürî tarafından nakledilen malzemenin, hangi kaynaklardan (râvi/ eser) aktarıldığı, alıntılama metodu ve bunların nasıl kullanıldığını analiz eder. Bu bölümde ilk olarak Belâzürî'nin *Futûh*'ta aktardığı bazı rivayetlerin isnâdlarında *telfike* (*collective isnâd*) gidip râvileri zikretmeyerek “kâlû” lafzıyla rivayeti aktarmasına yer verir. Yazar, hadis kriterleri açısından sorunlu sayılacak bu kullanımın Belâzürî'den önce de mevcut olduğunu, dolayısıyla bu durumun, onun malzemeyi dikkatsiz kullandığı anlamına gelmeyeceğini söyler (s. 69-70). *Futûh*'taki “kâlû” kullanımlarını tahlil eden yazara göre Belâzürî, bu kullanımı daha çok Hz. Peygamber, sahâbe ve sonraki halifeler tarafından 3./9. yüzyıldaki âlimler için emsal teşkil eden ve idari-hukuki gerekçeler hâline gelecek olan önemli olayların gerçekleştiğı ortam ve

çevreyi takdim ettiğinde tercih etmiştir (s. 70). Yine yazara göre Belâzürî senedde *telfîke* başvurmayı, çoğunlukla fetihlere dair rivayetlerde kullanırken idari ve hukuki konularda daha titiz davranarak adeta aktardığı bilgileri doğrularcasına, sened zincirlerini genelde açıkça belirtir (s. 72). Lynch, sonrasında Belâzürî'nin kullandığı diğer bir rivayet lafzı olan "Kâle/Şöyle dedi" ifadeleriyle aktardığı rivayetleri inceler ve Belâzürî'nin genellikle şu üç durumda bu lafzı kullandığını söyler: (1) Kendisinin doğrudan işitmediği kaynaklardan gelen rivayetlere dayandığında, (2) sened zincirinde asıl kaynak konumundaki hocadan bizzat veya bir talebe aracılığıyla aldığı rivayetlerde (örn. *Kâle İbn Sa'd* veya *İbn Sa'd 'ani'l-Vâkıdî* şeklinde), (3) isnâdda ismi zikredilen fakat tarihen Belâzürî'yle görüşmesi (*likâ*) veya onunla yeterince zaman geçirmesi imkânsız kişiler olduğunda. Bu üçüncü durum üzerinde etraflıca duran yazar Belâzürî'nin Ebû Mihnef (ö. 157/774), İbnü'l-Kelbî (ö. 204/819 [?]), Vâkıdî (ö. 207/823), Ma'mer b. el-Müsennâ (ö. 209/824 [?]), Velid b. Hişâm el-Kahzamî (ö. 222/837), Medâinî (ö. 228/843), Ebû Mes'ûd el-Kûfi (ö. 188/803-4) gibi erken dönem İslâm tarihinde otorite olan kişilerin bazılarının günümüze ulaşmayan bazı eserlerine ulaşmış olabileceğini söyler (s. 74-5). Yazar burada Belâzürî'nin referans gösterdiği râvilerden aldığı rivayetlerde hangi lafızları kullandığını da ayrıntılı olarak çıkarmış ve bunlar üzerinde birtakım analizler yapmıştır.

Lynch, Üçüncü Bölümde son olarak Belâzürî'nin, daha önce yeterince önemsenmediğini belirttiği önemli iki kaynağı Hüseyin b. Ali b. el-Esved el-İclî (ö. 254/868) ve Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838) üzerine kapsamlı bir inceleme yapmış, Hüseyin'den aldığı rivayetlerin genelde hangi konulara yoğunlaştığına değinmiştir. Yazar ayrıca Hüseyin'in naklettiği malzemenin büyük ölçüde Yahya b. Âdem'in (ö. 203/818) *Kitâbü'l-Harâc*'ında da bulunduğunu ve her iki eserdeki bilgilerin örtüştüğünü tespit etmiştir. Yazar, Yahya b. Âdem'in öğrencilerinden Hüseyin'in, *Kitâbü'l-Harâc* yazılmadan önce Belâzürî ile doğrudan görüşerek hocası Yahya'nın rivayetlerini ona naklettiği sonucuna varır (s. 81-6). Lynch'e göre Belâzürî *Kitâbü'l-Emvâl*e ulaşmış olsa da kitabın o vakitte hayli yaşlı olan müellifi Kâsım b. Sellâm ile de görüşmüş olmalıdır (s. 87). *Futûh*'ta fethedilen toprakların nasıl alındığını belirten "sulhen/barış yoluyla" ve "anveten/savaş yoluyla" ifadelerinin geçtiği rivayetlerin çoğunun Kâsım'dan geldiğini vurgulayan yazar, Belâzürî'nin onun bazı rivayetlerini -kasıtlı olarak- kısalttığını belirtir ve bunun sebeplerini tartışır (s. 87-9).

Kitabın en hacimli kısmı olan "The Content and Themes of the Text" isimli Dördüncü Bölümde *Futûh*'daki ana temalar belirlenip analiz edilir. Burada Belâzürî'nin tarihsel bilgiyi aktarma yöntemi ve konu seçimindeki tercihleri değerlendirilip *Futûh*'un edebî özelliklerine değinilir (s. 103-150). Lynch'e göre Belâzürî eserindeki konuları rastgele seçmeyip devlet idaresi odaklı bir tercihte bulunmuştur (s. 105). Yazar ilk İslâm fetihleri ve Emevî dönemine dair detaylı haberler nakleden Medâinî, Ebû Mihnef ve Vâkıdî'nin *Futûh*'a kaynaklık oranını ve hangi temaların anlatımında öne çıktığını tartışır (s. 106-8). Yine yazara göre Belâzürî Seyf b. Ömer'in rivayetlerine eserinde kasıtlı biçimde yer vermemiş olabilir. Diğer bir ihtimalle onun ihtisar ederek "kâlû" şeklinde verdiği rivayetlerde senedde anılmayan kişilerden biri Seyf olabilir. Dolayısıyla elinde yeterince malzeme olan Belâzürî'nin bunların

bir kısmını alıp bir kısmını bırakarak bir tercihte bulunması bir amaca yöneliktir (s. 106-9). Yazar bu bölümde *Futûh*'unun belki de en önemli noktalarından biri olan 'yerleşim yerlerinin savaş yoluyla mı yoksa barış yoluyla mı fethedildiğini belirtmesi' ayrımı üzerinde de durur, *Futûh*'taki ihtiyatla yaklaştığı anlaşma metinlerinin tarihsel gerçekliğine dair bazı şüphelerini zikreder. Çalışmasında dikkat çektiği üzere (s. 17, dp. 5, 112, 227) yakın zamanda Mısır'da keşfedilen İslâmî döneme ait vergilerin yazılı olduğu papirolojik materyaller gibi somut bilgilerle kaynaklardaki bilgileri karşılaştırmak çok daha önemlidir (s. 109-112).

Yazarın Dördüncü Bölümde işaret ettiği diğer bir önemli nokta, Belâzürî'nin toprak ve kaynakların kullanımı ve işletilmesi konularının yanı sıra bir şehrin tarihi, fiziki ve idari yapısı, tarım alanları, su kanallarının inşası gibi birçok meseleye ayrıntılı olarak yer vermesidir (s. 112-7). Lynch, Belâzürî örneğinde erken dönem İslâm tarihçiliğinin önemli problemlerinden biri olan "Abbâsî dönemindeki tarihçilerin Emevî telakkisi" meselesini de inceler. Ona göre Emevîlerin Abbâsî dönemi tarih kaynaklarında genelde olumsuz tasvir edildiği görüşü, artık eleştirilen ve gerçeği yansıtmayan katı oryantalist bir iddiadır. Yazar bunun en açık örneği olarak *Futûh*'ta Ziyâd b. Ebîhi yerine Ziyâd b. Ebi Süfyân denilmesi, Ziyâd'ın Basra'da cami yaptırması, birçok su kanalı açtırması ve onun bu faaliyetlerini takdir eden rivayetlerin aktarılması gibi hususları sunar ve Emevî karşıtı ifadelerle yer verilmediğini ve onlar hakkında genelde nötr bir tutum benimsendiği söyler (s. 118-120). Bu noktada Belâzürî'nin İslâm'ın ilk yüzyıllarını, hilafet otoritesinin çöküşüyle yüzleşen Abbâsî döneminin okuyucularına hatırlatabilecek ve ilham verebilecek bir "birlik" dönemi olarak tasvir ettiği, dolayısıyla *Futûh*'ta bu "birlik" anlatımını bozacak Cemel, Siffin gibi iç savaşlara, iktidar mücadelelerine, kargaşa ve huzursuzluklara neredeyse hiç yer vermediği tespiti de önemlidir (s. 122-3).

Lynch, Dördüncü Bölümde son olarak *Futûh* rivayetlerindeki karakterleri inceler ve Belâzürî'nin eserinde halifelerden ziyade komutanlar, valiler ve kadıları karakterize ettiğini belirtir. Fetih anlatılarında genelde fetih organizasyonunun hızlıca aktarıldığını, hatta aynı anda birkaç fetih hareketinin gerçekleştiğini bildiren rivayetlerin olduğunu söyler (s. 126-7). *Futûh*'un edebî özelliklerine de değinen yazara göre Belâzürî'nin eseri siyasetname, nasihatname gibi âdâb türü eserlerden kolayca ayırt edilebilir, çünkü eserdeki hedef kitle kesinlikle (mezkûr türlerde olduğu gibi) toplumun en yüksek kesimi olan halife ve yakın çevresi değildir (s. 129). *Futûh*'taki tarihî rivayetlerin arasında aktarılan şiirler üzerinde durarak bunların rivayetlerin asıllarında mı olduğu yoksa Belâzürî'nin mi bunları rivayetlerin arasına derlediği tartışmasıyla bölümü sonlandırır (s. 135-8).

Yazar, "The Matter of Genre and the Classification of Futuh al-buldân" isimli Beşinci Bölümde, İslâm tarihçiliğinin dönemlendirilmesi ve tür sınıflandırmaları ışığında *Futûh*'un nasıl bir tasnife tabi tutulacağı üzerinde durur (s. 151-187). Burada T. Khalidi ve C. Robinson'ın erken dönem İslâm tarih yazımına yönelik teklif ettikleri sınıflandırmaları değerlendirerek *Futûh* ile kesişen türleri belirleyip benzerlik ve farklılıkları ortaya koyar. Burada ilk olarak Belâzürî'nin *Ensâb*'ı başta olmak üzere sonraki okurların/

müelliflerin ve biyografik kaynakların *Futûh*'u neden farklı isimlendirdikleri sorusunu soran yazara göre bu isim karmaşası hem Orta Çağ müellifleri hem de metni o zamandan beri kullanan modern araştırmacılar arasında *Futûh*'un nasıl sınıflandırılacağı konusundaki "müphemliğin" göstergesidir (s. 154). Ayrıca yazar İslâm'ın erken döneminde, Arapça metinlerin telif edilmesinde 'spesifik ve belirlenmiş kategorilerin' sınırlarının henüz belirlenmediğini söyler (s. 156). Tür konusundaki bu zorluğa rağmen *Futûh*'un şu üç türle benzerlik gösterdiğinin altını çizer: Bir fetih literatürü (*futûhat*) eseri, hukuki bir metin ve idari coğrafya olarak *Futûh*. Lynch, bu türlerden seçtiği bazı eserlerle *Futûh*'taki bilgileri örnek metinler üzerinden karşılaştırarak başta idari coğrafya türündeki eserler olmak üzere bazı *futûhât* eserleri ile *harâc* ve *emvâl* kitapları arasında benzerliklere sahip olsa da *Futûh*'un, zikredilen türlere giremeyecek kendine has özgün bir yapısının olduğu sonucuna varır.

Lynch, bu bölümde Belâzürî'nin *Futûh*'unu telif amacına yönelik tespitlerini etraflıca dile getirir. Ona göre *Futûh*'ta idarecilere (hususen de Belâzürî'nin içinde bulunduğu kâtip sınıfına) yönelik çok sayıda bilgi bulunur. Bilhassa *Futûh*'un son beş bölümünün tamamı, içeriği ve yapısıyla kâtiplere odaklanır ve bu bölümlerde adeta "kâtiplik mesleğinin kökenleri" sunulur (s. 170-3). Lynch, metnin biçimi ve yapısı incelendiğinde *Futûh*'un, özellikle idareciler için bir el kitabı olarak yazıldığını, kitabın ana okuyucu kitlesinin de 3./9. asır Abbâsî sarayındaki kâtipler olduğunu vurgular. Çünkü Abbâsî merkez idaresinin giderleri için bütçe tespiti yapma, vilayetlerin gönderdiği vergileri toplama ve bu noktada ortaya çıkan sorunları çözme durumundaki kâtipler Belâzürî'nin, İslâm'ın erken döneminin hukuki ve idari kararları ile gelişmelerinin bir mecmuası olan el kitabına güvenip buradaki örnekleri kullanabilirlerdi (s. 175-6).

Kitabın "The Medieval Reception and Reuse of the Futûh" başlıklı Altıncı Bölümü, telif edildiği dönemden itibaren Orta Çağ boyunca *Futûh*'un okurları tarafından nasıl değerlendirildiğini inceler (s. 189-221). Burada yazarın üzerinde durduğu temel mesele, *Futûh*'un sonraki müellifler tarafından nasıl ve hangi ölçüde kullanıldığıdır. Lynch, Belâzürî'den sonra yazılan bazı eserlerde, kelimesi kelimesine veya bazı kırpımlarla *Futûh*'tan türetilmiş görünen bilgilerden örnekler sunarak bir karşılaştırma yapar. Ona göre kitap modern dönem öncesinde Orta Çağ'da da "metnin yeniden kullanılması" yoluyla dikkate alınan bir kaynaktır. Hatta eserin telifinin hemen ardından diğer yazarlarla bir etkileşim olmuş ve eser en azından 7./13. yüzyıla kadar önemli bir kaynak olarak kalmıştır (s. 189). Lynch, teknolojinin ilerlemesiyle Arapça metinler üzerinde ayrıntılı aramalar yürütülerek analizler yapılabildiğini, böylece eserlerdeki metinler arasında "harfi harfine kullanımların" daha kapsamlı olarak taranıp belirlenebileceğini ifade eder (s. 190).² Yazar burada *Futûh*'tan alıntı yapan ve bu malzemeleri yeniden kullanan kaynaklara odaklanır, eserdeki malzemenin sonraki metinlerde

2 Burada, yazarın da yararlandığını belirttiği (s. ix, 192, dp. 9) 'KITAB Project'in, özellikle klasik Arapça kaynakları dijital birtakım yöntemlerle analiz etmedeki önemli katkısına dikkat çekilmelidir. Proje hakkında bilgi için bk. <http://kitab-project.org/> (erişim tarihi: 10.08.2020).

nasıl ve ne ölçüde örtüştüğünü oldukça farklı bir yöntemle, “n-gram”³ denilen bir bilgisayar algoritmasını esas alarak araştırır.

Yazarın bu bölümde *Futûh* ile karşılaştırdığı ve içerik açısından en çok örtüştüğünü tespit ettiği eserler Kudâme b. Ca’fer’in (ö. 337/948 [?]) *Kitâbü’l-Harâc*’ı, Yâkût el-Hamevî’nin (ö. 626/1229) *Mu’cemü’l-büldân*’ı, İbnü’l-Adîm’in (ö. 660/1262) *Buğyetü’l-taleb*’i, İbnü’l-Esîr’in (ö. 630/1233) *el-Kâmil*’i, İbnü’l-Fakîh’in (3-4./9-10. yüzyıl) *Kitâbü’l-Büldân*’ı ve İbn Asâkir’in (ö. 571/11767) *Târîhu medîneti Dımaşk*’ıdır. Bu yazarlardan özellikle Kudâme’nin, eserindeki fetihlere dair bölümün neredeyse tamamını *Futûh*’tan alması oldukça dikkat çekicidir. Yazar *Futûh*’un çok yönlü eşsiz yapısının ve birçok türle benzerlik arz etmesinin, onun birden çok kullanım ve biçime sahip bir materyal sentezi olduğu anlamına geldiğini düşünür. Yazar bu karşılaştırmalı kaynak kritiğinin, Arapça ve Farsça tarih yazımı üzerinde çalışan diğer araştırmacıların, belirli bir yazar veya metnin dayandığı bilgi kaynaklarını daha iyi belirlemelerine yardımcı ve örnek olmasını umar (s. 192-3). Yazar bu bölümde son olarak *Futûh*’tan sonraki eserlerde yeniden kullanılan malzemenin ortak özellikleri üzerinde durur ve *Futûh*’tan malzemeyi alırken nasıl bir yol izlediklerine temas eder. Burada varılan temel sonuç *Futûh*’tan yapılan alıntıların, eserin telifinin hemen sonrasında başladığı ve çeşitli türlere ait metinler içerisinde uzun süre devam ettiğidir. Lynch, sonuç bölümünde çalışmasında ileri sürdüğü iddia ve bulgularını özetler ve konuya dair bazı önerilerde bulunur (s. 223-230).

Belâzürî’nin *Futûh*’unun, İslâm tarih yazımındaki yeri ve alana katkısını inceleyen bu çalışmada dikkat çeken bir eksiklik, *Futûh*’ta Belâzürî’nin nadir olarak derleyici konumundan çıkıp bizatihi bir tarihçi gibi tartıştığı konulara ve eserin en özgün noktalarından biri olan “cünd” meselesine değinilmemiş olmasıdır. *Cünd* (ç. *ecnâd*), erken dönem İslâm tarihinde Şam bölgesindeki askerî-idari bölgeleri (Dımaşk, Ürdün, Humus, Filistin ve Kinnesrin cündleri) ifade eden bir kavramdır. Belâzürî modern İslâm tarihi araştırmalarında bile ihmal edilen ve çoğunlukla yanlış yorumlanan cünd meselesine oldukça erken bir dönemde bir problem olarak (hangi yerlerin *cünd* sayıldığı, süreç içerisindeki değişiklikleri vb.) temas eden ilk tarihçidir. Lynch’in “Ya’kûbî’nin, kitabının tasnifinde *ecnâd* ayırımından etkilendiği” (s. 165) ifadesi dışında (ki bu bilgi de eksik olup *cünd* bölgeleri Ya’kûbî’nin *Büldân*’ının sadece üçüncü ana başlığının 2 ila 5. alt başlıklarını kapsar) konuya değinmemesi bir eksikliktir. Çalışmada eksikliği hissedilen noktalardan biri de *Futûh*’taki rivayet oranlarının zikredilmemesidir. Metnin farklı yerlerinde (s. 72, 76-80, 82, 106, 107) *Futûh*’daki kısmi veya küllî rivayet sayısına temasta bulunulsa da bu ve diğer tüm sayısal tespitler birleştirilerek *Futûh*’un rivayet ağ bir tabloyla gösterilebilirdi. Yine râvilerin her birinin rivayet sayılarının yüzdelik oranı sunulabilir, böylece daha somut ve bütüncül veriler elde edilebilirdi.

3 Yakın zamanda Google aynı algoritma tabanını esas alan bir sistem geliştirmiştir. 5 milyon kitap içerisindeki kelimelerin tarihsel kullanımını görme imkân sunan sistem (<https://books.google.com/ngrams> [erişim tarihi: 11.08.2020]), İslâmî araştırmalarda metin analizi veya kavram incelemesi yapacak çalışmalarda daha somut verilerin elde edilmesini sağlayabilir.

Mezkûr eksikliklerine rağmen çalışma, kitabın başında belirtilen amaçları büyük ölçüde gerçekleştirmiştir. Yazarın kitaptaki değerlendirmeleri tutarlı bir yapıya sahiptir. Kitapta doğrudan alıntılanan metinlerin çevirisinin yanı sıra Arapça terimlerin doğru transkribe edilmesi yazarın Arapça becerisini ve dikkatini gösterir. Özellikle kişi ismi, yer ismi ve ıstılahların yanlış yazımı gibi hususlara eserde neredeyse hiç rastlanmaz. Ayrıca “Digital Humanities” olarak da bilinen sosyal bilimlerde dijital imkânları kullanmanın sıkça dile getirildiği günümüzde, yazarın eserinde bu imkânlardan yararlanması eserin kıymetini artırmaktadır.